

Dr Slobodan Branković
Beograd

Antiratna politika kneza Pavla Karađorđevića u martovskim događajima 1941. godine*

Pacifistički model

Ubistvo kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine u Marselju dovelo je Pavla Karađorđevića na mesto vođe Kraljevine Jugoslavije, na mesto jednog od trojice namesnika, dok jedanaestogodišnji Petar ne postane punoletan i nasledi oca na prestolu. Tragičan čin preokreće životni put posvećenika umetnosti iz srpske kraljevske kuće, potomka čuvenog Karađorđa. Situacija u Jugoslaviji i svetu nije bila naklonjena vladarima autentičnog demokratskog stila. Kriza je pretila sukobima dok se svet nije ponovo našao u ratu. „Nikad više!“ - brzo je zaboravljena poruka s kraja ne tako davno završenog Prvog svetskog rata.

Knez Pavle Karađorđević bio je svestan višestrukog izazova: prihvatio je ulogu koju sudbina namenjuje. Nije bilo u istoriji srpskog naroda *umetničke duše* na vladajućem tronu.

Za razliku od kralja Aleksandra, odbacio je autokratski način vladavine. Pošao je od njegove poruke o čuvanju Jugoslavije u periodu namesništva dok dečak Petar, sin ubijenog kralja Aleksandra, ne napuni osamnaest godina. Knez namesnik Pavle primio je vođstvo Jugoslavije u momentu njenog egzistencijalnog izazova kao uzvišenu dužnost, savesno i odgovorno, a manje kao priliku za isticanje.

Demokrata i humanista engleskog obrazovanja, okrenut čarima umetnosti, sa strašću retkog poznavao i kolekcionara, odudarao je od sredine, prednjačio ispred vremena, borio se na svoj način protiv vladavine silom totalitarnog tipa. Bio je pronicljivi kreator koncepta demokratske politike na jugoslovenskoj i međunarodnoj sceni. Razlikovao se od političara i državnika kojima je bio okružen i s kojima se susretao u svetu. Imao je sposobnost da predviđa, talenat da pregovara, snagu da malo popusti kako bi dobio više i postupno predupredio sukob i mirno rešio spor.

Udeo u građenju promišljenog koncepta demokratske politike ukazuje na to da je težina situacije inspirisala vladarsku stranu ličnosti kneza Pavla u pragmatičnom traganju za mirnodopskim izlazom iz obruča nadmoćnijih. Vladavina (1934—1941) na ivici rata i mira predstavljala je *pacifistički model* u nikad većem ratu u ljudskoj istoriji i na prostoru na kome su i lokalne varnice poprimale razmere globalnog požara.

Održanje neutralnosti i demokratska izgradnja bili su prioriteta politike Jugoslavije pod vođstvom kneza Pavla. U uslovima Drugog svetskog rata i „uzavrelog stanja“ u zemlji mogli su da izgledaju kao utopija. Predstavljao je, ne kao domaćin u srpskoj kući, nego kao stranac.

Bio je nepokolebljiv da stvori jedinstvo iznutra i spoljnu politiku koja bi

* Prilog je deo opsežnijeg rada, objavljenog samo malim delom, s akcentom na delovanju ličnosti u istoriji. Pacifistički model politike kneza Pavla Karađorđevića je zasnovan na uporednoj analizi velikog broja izvora domaćeg i stranog porekla. Promišljanjem rekonstrukcije identifikovani su obrisi retkog koncepta politike mira u najvećem ratu u ljudskoj istoriji.

omogućila neutralnost Jugoslavije u delikatnom trenutku poziva sukobljenih da im se pridruži ili da nestane. Unutrašnji protivnici povezivali su se sa spoljnim u pokušaju da iskoriste „raskol ravnoteže“, suprotstavljene interese velikih sila i oživele aspiracije susednih država.

Od stvaranja Jugoslavije bilo je planova i snaga za njeno rasturanje. Italijanski (Badoljev) plan o samouništenju iznutra koncipiran je u vreme njenog začetka. Kominternu je osmišljavala metode da je ukloni i otvori put za širenje sovjetske sfere uticaja u skladu s tradicionalnim strateškim imperativom *izlaza na topla mora* i izvoza revolucije putem stvaranja sovjetskih republika preko nacionalnih rukovodstava komunističkih partija, čiji je internacionalni centar bio u Moskvi.

Velika ekonomska kriza i početak Drugog svetskog rata 1. septembra 1939. godine izmenili su odnos snaga u svetu. U vioru nasilnog smenjivanja versajskog poretka novim Društvo naroda je gubilo autoritet, stari savezi snagu. Mala Antanta je nestala kao da nije ni postojala, a Balkanski pakt je izgubio važenje u novoj konstelaciji moći, bez realnih izgleda da se obnovi.

Hitlerov nacistički Treći rajh i Musolinijeva fašistička Italija su tajnim sporazumima regulisali savezništvo sa Staljinovim boljševičkim SSSR-om. Deoba ratnog plena i razmena projekcija o preuređenju sveta obeležile su period 1939-1941, ma kako neiskrenog partnerstva, u suštini ideološki nepomirljivih totalitarnih protivnika, „prvaka desnog i levog radikalizma“.

Od velikih sila demokratskog zapada, na bojnopolju bila je samo Velika Britanija. Kraljevina Jugoslavija je tako izgubila potporu velike saveznice iz Prvog svetskog rata - Francuske. Britanska pomoć Balkanu dosegla je najviše do Grčke, dok su Sjedinjene Američke Države na rečima bile za odbrambene snage ostatka demokratskog sveta. Male države nisu imale pravog izbora u okolnostima u kojima je sila diktirala pravo.

Promene su zaoštrile problem Jugoslavije iznutra i spolja. U preuređenju versajske Evrope, Italija i Treći rajh su od 1937. do 1940. predviđali likvidiranje Jugoslavije.

Posle anšlusa, priključenja Austrije Trećem rajhu, Hitler je izjavio da će granica s Jugoslavijom ostati večita i da će dve susedne države živeti u prijateljstvu.

Hitlerova Vrhovna komanda je već naredne, 1939. godine, završila tajni plan napada na Jugoslaviju i njene raspodele s Italijom, Mađarskom i Bugarskom! Jugoslovenska vlada je dobila obaveštenja o toj agresivnoj nameri iz više izvora, koju su potvrdili i podaci njene obaveštajne službe.

Hitler je, pre napada na Poljsku, uputio Italiju na razbijanje Jugoslavije. Poruka je trebalo da učvrsti lojalnost pohlepnog saveznika najavom mogućeg i više nego zadovoljenja njegovih ranijih pretenzija na Dalmaciju i Hrvatsku.

Balkan je, s retoričkom pompom Hitlerove velikodušnosti, preporučeno Musolinijevoj sferi interesa. Kada Rim nije iskoristio retko ukazanu priliku, Berlinu docnije nije bio potreban italijanski rat na Balkanu.

Posle pada Francuske, u leto 1940, Hitler se tome u suštini protivio. Musoliniju je jasno stavljeno do znanja da se ništa oružjem ne preduzima protiv Jugoslavije. Tri puta je Hitler odvrćao Musoliniju od napada na Jugoslaviju!

Pridobijanje Jugoslavije se planiralo na drugi način. Zaključenje Trojnog pakta između Nemačke, Italije i Japana u Berlinu 27. septembra 1940. godine imalo je za cilj stvaranje *novog poretka*. Tvorci Trojnog pakta su propagirali ostvarenje svetskog mira. Vođstvo u njegovom uspostavljanju u Evropi pripalo je Nemačkoj i Italiji, a Japanu u Aziji („Evropa - Evro-pljanima, Azija - Azijatima“). Poduhvat je obrazložen kao preduslov trajnog mira: da svaki narod u svetu dobije prostor na koji ima pravo.

Hitler je video novi poredak od Atlantika do Urala. Musolinijev san bio je obnova rimskog carstva od Alpa do Crvenog mora.

Rimokatolička crkva je podržavala Hitlera, posebno u njegovim planovima o Srednjoj Evropi kao jezgru novog evropskog poretka. Papa Pije XII stajao je iza tog projekta sve dok se nije pojavila senka ratnog poraza. U kombinatorici varijacija za preuređenje jugoistoka Evrope za Jugoslaviju u početku nije bilo mesta.

Obaveštajne službe su širile svoje organizacije na prostoru jugoistoka Evrope u duhu dvostrukih politika neiskrenih vlada zainteresovanih zemalja za njegovu preraspodelu i preuređenje. Kamufilirani cilj indoktrinacije na jugoslovenskom prostoru mogao se nazreti u delovanju komunističkih partija Hrvatske i Slovenije i Pokrajinskog komiteta Srbije! - kao da je Srbija bila pokrajina u Jugoslaviji!?

Knez Pavle je izražavao bojazan od širenja sovjetskog uticaja u jugoistočnoj Evropi i na propagandnoj osnovi panslavizma. Dimitrije Ljotić je u pismima namesniku ukazao na opasnost od sovjetskog delovanja i optužio prvog čoveka Kraljevine Jugoslavije za boljševizaciju zato što je nije predupredio. U tom pogledu, mada antiboljševik, bio je žigosan kao veći krivac i od Staljina!

Kada su se jugoslovenska unutrašnja i spoljna kriza podudarile, tada se „mreža“ razgranavala i aktivirala pod izgovorima propagiranih ideala i vrednosti opsesivnih izama. Ideologije i mitovi produbljavali su podele među desničarima i levičarima, ali i među demokratama, u kompleksu nacionalnih, manjinskih i verskih sporova. Nemački privredni upliv potiskivao je kapital pobjednica u Prvom svetskom ratu. Politika je sledila otvaranje *puta zavisnosti* preko trgovine, ekonomije i kulture.

Polarizovanje prema zapadnim demokratijama - „plutokratama“, „osovinskom bloku“ i „centru svetske revolucije boljševicima“ - predstavljalo je opasnost od dubljih podela u zemlji i mogućnost spoljnog uticaja na ionako međusobno suprotstavljene snage u mladoj jugoslovenskoj državnoj zajednici. Jugoslavija je označavana kao „zemlja razlika i propuštenih mogućnosti“.

Knez Pavle je pronašao *mogućnost mirnog samoopstajanja* u okolnostima biti ili ne biti: spoljnih pritisaka, ucena, pretnji, ultimativnih zahteva i bujanja separatizama i prevratničkih nagoveštaja podstaknutih podzemnim kanalima zainteresovanih sila i susednih država za ostvarivanje teritorijalnih pretenzija.

Srpsko-hrvatskim sporazumom (Cvetković-Maček) 26. avgusta 1939. predupređena su, ako ne okončana, trvenja dvaju najvećih naroda u Jugoslaviji, kako ga je propaganda veličala. Srpski političari su kritikovali Cvetkovića zbog prekomernog popuštanja Hrvatima i nastanka „države u državi“.

Vlatko Maček, vođa Hrvatske seljačke stranke (HSS), smatrao je kneza namesnika Pavla *pravednim* zato što se dosledno borio za sporazumevanje naroda, što se ogledalo i u odnosu srpskog i hrvatskog naroda, *mudrim* zato što je sporazum bio u interesu Jugoslavije, *hrabrim* zato što je bio dosledan bez obzira na brojne protivnike i veliko nezadovoljstvo srpske političke elite.

Srpska reakcija je rezultirala stvaranjem Srpskog kulturnog kluba (SKK). Nasuprot Hrvatskoj banovini, Srpski kulturni klub se orijentisao ka *Nacrtu srpskih zemalja* i okupljanju rasutog srpskog naroda u svojoj nacionalnoj državi. Maksimalistička projekcija velike Srbije trebalo je da parira „neopravdano uvećanoj velikoj Hrvatskoj“. Prevratnički impuls je motivisao formiranje „Konspiracije“ i zaduženje Borivoja Mirkovića za organizovanje nepokolebljive prevratničke grupe. Formulisan je cilj tajne organizacije iz 1938. u Beogradu (prof. dr Slobodan Jovanović, Dragiša Vasić, Slobodan Drašković, Dragoslav Stranjaković, Živojin Balugdžić, Mladen Žujović i bivši „crnoruki“ Antonije Antić i Velimir Vemić): obaranje kneza Pavla i Milana Stojadinovića! Praktično usmerenje bilo je na

formiranju konspirativnih grupa, „petorki“, u vojsci. Među njima su bili i pučisti major Svetislav Vohaska, major Rožđalovski, potpukovnik Miloš B. Branković, kapetan Mihailo S. Kostić, povezani s Mustafom Golubićem, Božinom Simićem i drugim autoritetima među „slavnim“ prevratnicima. Ideja o uklanjanju vladajućih koji nisu ispunjavali interese srpske nacionalne politike pridobila je brojne poklonike: generala Petra Živkovića, vođu Zbora Dimitrija Ljotića, Društvo starih četnika „Narodnu odbranu“, Udruženje rezervnih oficira... i istaknute pojedince: Iliju Trifunovića Birčanina, Dušana Duleta Dimitrijevića. Planeri, potencijalni nosioci i podržavaoci imali su oslonca u Udruženoj opoziciji, Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Sinodu da ostvare nameru novog namesništva, u kome bi bila kraljica Marija, patrijarh Varnava i drugi. Glavno uporište britanske politike za uspostavljanje poslušne vladajuće garniture bilo je u Zemljoradničkoj stranci (sa dr Milanom Gavrilovićem i Milošem Tupanjaninom), koja je primala britansku mesečnu subvenciju od 5.000 funti. Manji iznos primala je Narodna odbrana, Samostalna demokratska stranka (SDS), list *Nova riječ*, Vječeslav Vilder - pan Vilder, „Zloduh Jugoslavije“ i dvadesetogodišnji agent češke masonerije i Eduarda Beneša.

General Dušan Simović rezimirao je u junu 1941. rad tajnih prevratnika nabrojivši 15 pokušaja državnog udara. Bio je ponosan na dvadesetsedmomartovski državni udar, čijim se vođom predstavljao. Sudeći po njegovom ponašanju i kardinalnim posledicama, Miloš Crnjanski ga je nazvao „kočopernim praznoglavcem“.

Doček kneza Pavla i kneginje Olge u Zagrebu opisivan je i kao *veličanstven*. Britanski konzul je izvestio da ga je podsetio na osvajanje Pariza od strane kralja Edvarda VII tokom posete francuskoj prestonici 1904. Odati je posebno priznanje princu regentu Pavlu kao prvom pokretaču akcije za srpsko-hrvatsko sporazumevanje u vreme pojačanih požuda za rasparčavanje „veštačke jugoslovenske državne tvorevine“.

Kembel je u pismu Halifaksu video njenu perspektivu *ukoliko bude imala vremena i mira*. Knez Pavle se usredsredio da joj obezbedi i *vreme i mir*. Bio je prvenstveno okrenut velikim saveznicima i susedima za ostvarenje Balkanskog pakta, odbrambenog saveza. Upozoravao je britanske sagovornike na to kuda vodi naoružavanje nacističkog Trećeg rajha. Ukazivao je na opasnost od fašističke Italije po zemlje prvenstveno zapadnog Balkana. Hitlerov pohod na Evropu i Musolinijevo osvajanje Albanije potvrdili su Pavlovo predviđanje. Prve na italijanskom udaru bile su Jugoslavija i Grčka.

Odbrana Soluna imala je poseban strateški značaj i za Jugoslaviju. Osovina bi njegovim zauzećem zatvorila obruč oko ostatka neutralnog Balkana. Solunski ili Balkanski front samo su bili ideje udaljene od stvarnosti antiosovinskih saveznika i životno zainteresovanih balkanskih država.

Zalaganje kneza Pavla za aktivniji britanski odnos prema Balkanu nije urodio plodom. Princ regent nije bio motivisan sentimentalnim razlozima budući da je bio oženjen grčkom princezom. Razvoj situacije mu je dao za pravo. Iz britanske ambasade u Parizu ser Ronald Kembel mu je za tačno predviđanje obrta događaja odao priznanje: „Koliko ste samo bili u pravu (...) u tako mnogo, mnogo stvari.“

Hitlerovo osvajanje Evrope promenilo je situaciju i težište rata. Kod Musolinija se javila zavist. Kada je Hitler popustio pred mađarskim zahtevima za delove Rumunije bez konsultovanja Rima, Musolini je na svoju ruku napao Grčku. Neočekivani neuspeh podstakao je Hitlera da opomene saveznika kako mala zemlja može pružiti veliki otpor. Iza opomene nazirala se promena u strategiji. Odustalo se od invazije Velike Britanije (operacija „Morski lav“) i forsiralo se njeno

bombardovanje (Operacija „Orao“). Koncipirana je *periferna strategija na širem spoju triju kontinenata*. Italijansko angažovanje u Grčkoj uklapalo se u taj strateški kontekst. Ali, to je kratko trajalo, do Hitlerovog preorijentisanja na *istok*. *Italijanski gubici su zabrinuli Hitlera, a ohrabрили Čerčila*.

U ratu zemlje protiv mora nije bilo moguće doći do brze pobjede ili uopšte do pobjede!

U dalekoj mitskoj asocijaciji strateške varijacije su upućivane i na borbu Levijatana i Behemota! Posebno je razrađivana nemačka varijanta „vazdušnog rata“, koja je dominirala u odnosu na tradicionalni način ratovanja i nasleđe iz minulih velikih sukoba.

Ključna odluka nacista u decembru 1940. bila je napad na SSSR po planu „Barbarosa“. Strateška preorijentacija težišta rata ka istoku nije eliminisala rizik od ratovanja na dva fronta. Pre ostvarenja *munjevitog rata* (blic-kriga) na istoku, bilo je predviđeno „rešenje situacije“ na Balkanu, Sredozemlju, Bliskom i Srednjem istoku.

Ostvarenje dalekosežnog osvajачkog poduhvata prodora na istok (Drang nach Osten) pretpostavljalo je pragmatično vođenje rata i brzo eliminisanje nepovoljne situacije na frontu u kompleksu delikatnih činilaca.

Mir na Balkanu je za Berlin zbog predstojećeg rata na istoku, protiv SSSR-a, postao strateški preduslov i imperativ.

U isto vreme u Londonu je potencirana varijanta **o frontu (ratu) na Balkanu** kao početku kraja Osovine. Predviđeno je višestruko britansko i savezničko *delovanje* da Grčka, Jugoslavija, Turska, Rumunija, Bugarska, uz britanski podstrek i makar ograničenu pomoć, zarate protiv Osovine. Čerčil je tražio da se „prevrnu zemlja i nebo“ i pronadu saveznici. Da se dovedu na vlast ratnici i javno mnjenje upozori na opasnost od naci-fašizma. Ako ne može drugačije, onda *prevratima* ispuniti zahtev britanske politike i specijalista za nedžentlmensko ratovanje.

Noel-Baker, britanski pacifista svetskog glasa, predlagao je da se potroši 500.000 funti za razaranje pruge Beograd— Solun!

Predsednik Amerike Ruzvelt poslao je svog specijalnog izaslanika pukovnika Donovanu na Balkan da proceni situaciju i da deluje pragmatično, u duhu interesa zapadnog demokratskog sveta. Donovanov zaključak bio je kategoričan: *(zaraćeni) Balkan je, možda, poslednje područje na kome se Hitlerova ratna mašina može zaustaviti!*

Poziv balkanskim državama da zarate bio je u ime budućnosti i fraza o pomoći koja će uslediti. U stvarnosti, ako ne pre, u završnici rata, kada iskrvare, kao što je to bio slučaj s Jugoslavijom!

Staljin nije verovao u Hitlerovo „verolomstvo“ i njegov napad na saveznički SSSR! Upozorenje o pripremama za rat protumačio je u kontekstu nemačkog nastupa na Bliskom i Srednjem istoku, nameranih osvajanja naftnih područja i prodora u Indiju.

Politika SSSR-a bila je *politika nezaraćene strane*. Nikako u rat, nego vešto učestvovati u usmeravanju razvoja situacije na najbolji način u korist SSSR-a i izvući se iz klešta nacističkog Trećeg rajha i militarističkog Japana.

Moskva ništa nije nameravala da učini što bi pokvarilo odnose s Berlinom. Molotov je tajno nudio delove Jugoslavije i Grčke Bugarskoj u diplomatskoj igri zadobijanja pozicija u borbi za interesne sfere i opstajanje na Balkanu.

Pristup Rumunije i Bugarske Trojnom paktu i pojava Hitlerovih trupa na njihovom tlu bila je priprema za rat protiv SSSR-a a da s njegovog vrha nije bilo adekvatne preventivne reakcije!

Proširenje teritorije SSSR-a pomeranjem zapadne granice, prisvajanjem dela

Rumunije, učvršćivalo je Staljinovo iluzionističko uverenje da nema govora o opasnosti s Hitlerove strane.

Knez Pavle je pratio razvoj situacije i procenjivao poziciju Jugoslavije u „zaokruživanju Balkana“ od Osovine i suparničko britansko nastojanje da Balkan okrene u rat protiv nje.

U isto vreme, početkom 1941, ponavljani su pozivi s obe strane da im Jugoslavija pristupi i izađe iz neutralnosti. Knez Pavle je prozreo njihove namere, orijentisao se strateški na neutralnost, pripremao za odbranu, ispitivao mogućnost za iznenadnu samoodbrambenu reakciju ukoliko bude bio prinuđen da odgovara na ultimatum!

Iz Berlina i Londona su upućivane poruke za susrete, sporazumevanje i saradnju s vođstvom Jugoslavije.

Knez namesnik Pavle posetio je centre moći suprotstavljenih sila u pokušaju da pronikne u njihove stvarne namere. Zajedno je s kneginjom Olgom putovao u Nemačku, u Berlin. Prva sila sveta priredila je kneževskom planu veličanstven doček.

Posle toga su usledile preporuke o paktu o nenapadanju između Jugoslavije i sila Osovine. Knez Pavle je izbegavao nove susrete, odgovovlačio s odlukama o ponudama s nemačke strane. Glavno nemačko stanovište bilo je *potreba jake Jugoslavije* i obezbeđenje njenog neučestvovanja u ratu na strani Velike Britanije. Koliko je bila realna ideja njegovog posredovanja u tajnim odnosima Londona i Berlina za njihovu nagodbu pred rat Trećeg rajha protiv SSSR-a?

Ministar spoljnih poslova dr Aleksandar Cincar-Marković i predsednik vlade dr Dragiša Cvetković uveravani su o nemačkim garancijama prilikom njihovih poseta Trećem rajhu i u živoj diplomatskoj aktivnosti na liniji ambasadora Herena, Andrića i posrednika.

Knez Pavle je pokušavao da se dosledno drži *principa neutralnosti* i postizanja *jedinstva unutar zemlje*.

Milan Stojadinović je morao da podnese ostavku s položaja predsednika jugoslovenske vlade zbog redukcionističkog pristupa u unutrašnjoj politici, posebno prema Korošecu, i avanturističkog samovoljnog sporazumevanja s grofom Čanom o podeli Albanije između Italije i Jugoslavije! Čano je smatrao da je Milan Stojadinović *kilometrима ispred drugih jugoslovenskih političara!* Britanska politika je tipovala na njega i kneza Pavla kao tandem na jugoslovenskom vrhu!

Smjena generala Milana Nedića s vrha vojske usledila je kada je na svoju ruku provocirao „varijaciju eventualnog jugoslovenskog marša ka Solunu“!

Italijanska avijacija je bombardovala Bitolj a da na to jugoslovenska strana nije odgovorila. Jugoslovenski vođa se zbog toga osetio dvostruko pogođenim. Smena je objašnjavana potrebom službe, odbijani su zlradi komentari.

Knez Pavle se u trenucima razočaranja veselio *1941. godini* kao poslednjoj u kojoj će namesništvo prestati da postoji sticanjem punoletstva mladog Petra Karađorđevića. Zbog mnogo čega je nastojao da očuva državu kojom je kormilario po volji sudbine u nikad izazovnijem periodu svetske istorije.

Osovina je zatvarala krug oko Jugoslavije. Antiosovinske sile nisu ispunjavale obećanja o pomoći Jugoslaviji, pogotovo je to izostajanje bilo osetljivo u oblasti naoružanja.

Srpske stranke nisu podržavale jugoslovensko vođstvo, posebno predsednika Cvetkovića. Demokratska stranka je promenila dvadesetogodišnju politiku i kritikovala srpsko-hrvatski sporazum!

Knez Pavle je podnosio i obrazložio svoju ostavku šestogodišnjim teretom: nikad više sudbonosnih događaja nego u vreme njegove vladavine. Čemu uzaludan

trud kad narod i deo saradnika nema poverenja u vladara! Savetnici su ga ubedili da povuče ostavku. Vreme nije bilo za ostavke, nego za teške odluke.

Čerčil je 12. januara 1941, preko ambasadora Kembela, predočio da neutralnost Jugoslavije više nije dovoljna, nego otvaranje fronta na Balkanu. U tome bi mogao da pomogne i britanski korpus!

Knez Pavle je smatrao da je to preuranjeno i da bi to Balkan odvelo u propast. Šta je 40.000 britanskih vojnika objektivno moglo da učini zajedno s grčkom vojskom protiv daleko nadmoćnijih trupa Osovine? Admiral Četfild je, posle posete knezu Pavlu, preko jugoslovenskog ambasadora u Londonu Ivana Subotića obavestio Beograd da se britanski interesi i angažovanje trupa prostiru samo do Krfa.

Turska nije bila voljna da uđe u rat. Jugoslavija i Grčka objektivno nisu imale izgleda u neravnopravnom ratu s trupama Osovine.

Kada je 1. marta 1941. Bugarska pristupila Trojnom paktu, potpisom kralja Borisa Koburga, a Hitlerove trupe sutradan krenule putem predviđenih lokacija u okvirima ratnih planova, *Jugoslavija se našla u „školjci Osovine“*.

Nedovoljno britansko angažovanje na grčkom tlu samo je izazivalo Hitlera.

Idn i Dil nisu ubedili Tursku ni Jugoslaviju na ratnu avanturu.

Jugoslovenska vojska je trebalo po britanskim urgencijama da napadne italijanske trupe u Albaniji.

„Nijedna zemlja kao Jugoslavija nije imala veću šansu da s malim ulogom postigne brži i veći uspeh u ratu!“ - po proračunima Londona! Čerčil je u takav potez ubeđivao i Ruzvelta. Predlog je, međutim, bio nerealan sa stanovišta Hitlerovog imperativnog umirenja Balkana kao pozadine planiranog otvaranja *istočnog fronta*. Hrvati i Slovenci su odbijali i pomisao da ratuju tako da bi ispunjenje Čerčilove zamisli značilo prepolovljivanje Jugoslavije. Knez Pavle je to dobro znao upoređujući podatke iz različitih izvora. Do nekih je došao kao antiboljševik, što je za Berlin bilo važno.

Čerčilova sugestija je išla tako daleko da se Slovenija i Hrvatska prepuste Osovini ako neće da se bore protiv nje! Ruzvelt je ubeđivao jugoslovenskog ambasadora u Vašingtonu Konstatina Fotića da je bolje za Srbiju da se reši trvenja s Hrvatima i postane homogena država razdeobom Jugoslavije.

To što bi Hitlerove trupe iz Bugarske brzo prodrle u Solun i zatvorile jedini izlaz s okruženog Balkana, to kao da nije tangiralo britanske sagovornike.

Mirno Hitlerovo osvajanje Balkana povećalo je interes SAD za ovo područje. Predsednik Ruzvelt se založio za donošenje Zakona o zajmu i najmu u martu 1941. kako bi pomogao Velikoj Britaniji i saveznicima u borbi protiv Osovine. Donovan je, posle kratke posete Sofiji, u Beogradu susreo više značajnih ličnosti.

Knez Pavle je ostavio povoljan utisak; obrazložio je politiku neutralnosti, pripremu za odbranu i da će se odupreti svakom napadaču, ma kolika bila Hitlerova sila! Donovan je obećao pomoć, spisak vojnih potreba je prosleđen Vašingtonu, ali je Hitler bio brži od neutralne demokratske sile. Obećanje je ohrabrilu ratoborne, orijentisane na državni udar.

Malo je analitičara moglo da predoči kako je Jugoslavija uvek mogla bolje poslužiti saveznicima nego podeljena i okupirana od Osovine!

Hitler je objašnjavao zašto je od Jugoslavije tražio neutralnost u vreme opredeljenja za rat na istoku. Zato što je bilo očigledno da se provode jugoslovenske ratne pripreme i da jugoslovenska vojska u povoljnoj prilici, kada se proceni da su najbolje šanse za uspeh i korist saveznika, može da stupi u rat.

Bilo je jasno planerima Osovine da se srpski vojnici ne mogu upotrebiti na istočnom frontu. Jugoslavija je planirana kao baza, izvor sirovina i poljoprivrednih

proizvoda tokom nemačkog privrednog osvajanja jugoistoka Evrope.

Nemački kapital potisnuo je manje zainteresovane privrede zapadnih sila za jugoslovensko tržište. Bilo je apsurdno s nemačkim naoružanjem popuniti potrebe jugoslovenske vojske i krenuti u rat protiv Trećeg rajha! Iluzorno je bilo računati s velikim brojem jugoslovenskih vojnika, mobilisanih 700.000 do 1,500.000 vojnika u krajnjoj mogućnosti, kada Slovenci i Hrvati, pogotovo manjine, nisu hteli da ratuju!

Saveznici su pozivali u rat, a isporuke oružja i trupe su stigle krajem rata!

Sporazum Turske i Bugarske 17. februara 1941. omogućavao je koordinaciju trupa Osovine u zaposedanju Balkana. Britanski planeri su procenili da bi sporazum koristio Turskoj kako bi opstala makar kao neutralna u eventualno nekom nepovoljnom raspletu situacije po saveznike.

Knez Pavle je ukazivao na to da je neutralna, čvrsta, *jaka Jugoslavija* (kako je Hitler garantovao u rano proleće 1941. zbog svojih strateških potreba) uvek mogla da posluži pravednoj stvari. Znači, „saveznicima“.

Pacifistički model politike kneza Pavla bio je zasnovan na kompleksnoj analizi, poznavanju stanja, proveravanju ponuda, ispitivanju realnih mogućnosti i predviđanju razvoja događaja u skoroj budućnosti. Stvarnost mu je dala za pravo.

Pomisao na rat Jugoslaviju bi mogla da košta opstanka - upozoravao je egzaltizane „huškačkom propagandom“ slatkorečivih saveznika i pristrasnih, sve diferenciranih, jugoslovenskih snaga.

U neravnopravnom ratu s daleko nadmoćnijima, rasep iznutra bi se produbio, s kardinalnim posledicama krvoprolića i razaranja. *Niko niotkud*, bez obzira na obećanja, nije realno mogao da pruži neophodnu pomoć.

Procene su ukazivale na to da je bilo neophodno tri meseca pripreme Jugoslavije za rat.

Knez Pavle je predviđao da bi razvoj događaja stvorio povoljnije prilike, u kojima bi Jugoslavija mogla s većim izgledima da pokaže svoju savezničku solidarnost i eventualno uđe u rat protiv Osovine. Stoga je bilo važno dobiti u vremenu.

Knez Pavle je tajno 4. i 19. marta 1941, kao britanski prijatelj, posetio Hitlera. Smisao susreta se izražavao u smelom stavu jugoslovenskog vođe: „Moje simpatije su za Englesku. Interesi moje zemlje me teraju da pravim izlaz s Vama!“

U isto vreme su u Londonu počeli da označavaju kneza Pavla *slabim karakterom* kada nije prihvatio *britanska urgentna uputstva* da zarati budući da je odgonetnuo da zemlju na čijem se čelu nalazio rat vodi u katastrofu. U suštini, iskazao je snagu, odgovornost, savest prvog čoveka države. Hitler je kneževu veštinu pregovarača slikovito predstavio: neuhvatljiv je kao jegulja i spretno se zaklanja iza parlamenta kada se pritera uza zid dogovora.

Jugoslovenski sagovornik je obrazlagao Hitleru zašto ne može da potpiše Trojni pakt, s obavezama koje bi proistekle iz ugovora. Kako da primi savez s Italijom, čiji je vođa organizovao ubistvo kralja Aleksandra Karađorđevića? Zašto da se Nemačka i Britanija ne sporazumeju?

Hitler je u monologu o politici u delikatnom trenutku zasuzio pri pomisli da, možda, „zgodni“ engleski dečak leži mrtav kraj „lepog“ mladog Nemca! Knez Pavle se pitao da li je to bio gest Hitlerove urođene seksualnosti? Potvrdio je raniji utisak o znacima ludila, koji takvu ličnost lako mogu da skrenu na odluku o ratu.

Knez Pavle je prihvatio „velikodušnost“ Hitlera da Jugoslavija bez obaveza pristupi Trojnom paktu, ali je objasnio da o tome mora da odluči parlament. To je značilo da se dobija u vremenu. S Hitlerove strane stiglo je upozorenje Beogradu da bi odbijanje pristupa Trojnom paktu značilo rat Osovine protiv Jugoslavije.

Krunski savet je zasedao 20. marta 1941. Trebalo je „od dva zla izabrati manje“.

Tokom rasprave situacija je detaljno analizirana. Nije bilo realne mogućnosti da se pristupanje Trojnom paktu odbije. Bilo je moguće samo odugovlačiti i iznuđivati što povoljnije uslove. U protivnom - krah! Nije bilo izbora. Ministar vojske stari general Pešić detaljno je objasnio šta bi se dogodilo u ratu ukoliko bi se odbilo potpisivanje Protokola.

Zahtevi iz Velike Britanije i Amerike, istovremeno i od Osovine, samo u suprotnom smeru, iznova su terali kneza Pavla da procenjuje solucije i traga za rešenjem. Prevagnulo je *opredeljenje za mir, pacifistički model politike Jugoslavije*, okružene *vatrom rata* i euforijom junaštva.

Knez Pavle se nevoljno priklonio strateškom rezonu i ličnom osećanju časti i moralne obaveze da Jugoslaviju preda zakonitom nasledniku Petru II Karađorđeviću u septembru 1941. kada postane punoletan.

Pritisici s obe suprostavljene strane dosegli su vrhunac. Nemojte prihvatiti *ne* kao odgovor, neprestano ponavljajte zahteve - instruirao je Čerčil sve u razgranatoj britanskoj službi... Hitler je poručio da posle 24. marta neće čekati na odgovor Beograda jer je prethodne jugoslovenske zahteve sve ispunio!

Konsultacije u vrhu Jugoslavije ukazivale su na mogući raskol. Dva ministra su, posle ostavke, zamenjena u vladi.

Srpska pravoslavna crkva nije bila voljna da smiruje javno mnjenje i objasnila da to nije njen posao. Tražila je objašnjenje o potpisivanju Protokola da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Bez obzira na to što je bilo mišljenja da nema države u kojoj vlada polaže račun crkvi o spoljnoj politici, pošlo se od poštovanja njenog značaja u političkom životu i uticaja na javno mnjenje. Hitan apel Anglikanske crkve da Srpska pravoslavna crkva spase situaciju podstakla je njeno ionako jako antipaktovsko delovanje.

Britanski ambasador Kembel i američki ambasador Lejn pokušali su da ubede kneza Pavla kako nije časno pristupiti Trojnom paktu. Jugoslovenski vođa ih je upitao šta su velike sile učinile da Kraljevina Jugoslavija ne ostane sama pred razjapljenim čeljustima Osovine, prepuštena sudbini, kad je toliko važna i potrebna za savezničku stvar. Zapadne sile su obećavale budućnost. Britanska vlada je bila spremna da prihvati jugoslovensko potpisivanje Protokola o pristupu Trojnom paktu zato što je to bio način da ključna balkanska država ostane u igri, bez sumnje naklonjena saveznicima, čak i kao formalni pripadnik Osovine!

Iz Moskve je tajno najavljena mogućnost da je sovjetska vlada spremna da zaključi pakt o uzajamnoj pomoći. Lebedev je *na vrhuncu krize neutralnosti* objašnjavao da bi trebalo da se ostvari pakt o uzajamnoj pomoći na poziv Beograda. Spisak potreba jugoslovenske vojske i države Plotnjikov je poneo iz Beograda u Moskvu. Taj urgentni papir Staljin nikad nije ozbiljno uzeo u obzir. Saznanje o jugoslovenskim nedostacima stiglo je i do Berlina! Lažna ponuda, kako se ispostavilo, bila je deo *Staljinove igre s Kraljevinom Jugoslavijom*. Lažna nada ohrabrila je planere dvadesetsedmomartovskog puča.

Protokol o pristupanju Trojnom paktu i propratne note u rukopisu analizirani su i tumačeni na različite načine. Ključno stanovište Jugoslavije izrazio je Slobodan Jovanović: da je to *jugoslovenska verzija Tripartitnog sporazuma*. Do poslednjeg momenta knez Pavle i saradnici lomili su se i razmišljali o mogućnostima prolongiranja potpisa. Cincar-Marković je u ponoć 23. marta 1941. obavestio fon Herena da Jugoslavija pristaje da parafira Protokol.

Iz Londona je upućeno *ovlašćenje* da se promeni sastav vlade ili režima na

svaki način, uključujući i *državni udar*. Britanski imperativ su izrazili Čerčil, Idn, Dalton, Emeri preko BBC-ja u emisiji na srpskohrvatskom jeziku.

Zaključak S.O.E.-a 18. marta 1941. da se sruši jugoslovenska vlada prihvaćen je bio u britanskom poslanstvu u Beogradu i o tome je već sutradan postignut sporazum. Bila je to revnosna priprema terena za prevrat kada se bude dao signal iz Londona. Od svih planova tog tipa na Balkanu, samo je pokušaj u Beogradu uspeo 27. marta 1941.

Hju Dalton je uputio na „revoluciju po svaku cenu“! Kembel je preporučio da puč bude u režiji vojske. Bio je to rezultat osamnaestomesečnog rada, utroška novca, upotrebe raznovrsnih sredstava, angažovanja velikog broja ljudi različitih struka i uloga..., plan sabotaža i diverzija u režiji S.O.E našao se na dnevnom redu realizacije posle juna 1940. Britanski agenti Julijus Hanau i Stenli Bejli rukovodili su ovim akcijama na Đerdapu 1939-1940. General Borivoje Mirković održavao je vezu s britanskim agentima preko svog prijatelja Živojina Krstića, trgovca. Mastersonov servis i posebno uticajni Tomas Maplbek, Klark, Mekdonalds, novinar Terens Aterton, Emeri... usmerili su podzemno delovanje, u skladu sa zahtevom Kembela, na prevratnički poduhvat u drugoj polovini marta 1941.

U Beču, 25. marta 1941, predsednik vlade dr Dragiša Cvetković i ministar spoljnih poslova Aleksandar Cincar-Marković, predvođeci jugoslovensku delegaciju, potpisali su *Protokol o pristupu Trojnom paktu*. U *Belvedereu* je bio i Ivo Andrić, *jugoslovenski ambasador u Berlinu*. Prisustvo Hitlera u Beču trebalo je propagandno plasirati kao „novog gospodara Evrope“. Berlinu je bilo posebno stalo da se impresionira japanski ministar spoljnih poslova Macuoka. Unutar Osovine - trijumfalna pompa. Na zapadu su primili Protokol kao privremeni čin, aktivirajući sve raspoložive snage ka preokretu nasilnom promenom jugoslovenske vladajuće garniture!

Specijalni britanski emisar *Terence Shone* *precizno je izvestio London da je jugoslovenska vlada ispravno postupila formalnim pristupanjem Trojnom paktu da bi se spasao narod*.

Jugoslovenska diplomatija postigla je uspeh kao nijedna druga država u formulisanoj sadržaja dokumenata u okviru Protokola o pristupu Trojnom paktu. Potpisom je *najmanje narušena neutralnost*; manje nego i kod formalno neutralnih zemalja Švedske, Švajcarske, Turske!

Istovremeno je *zagarantovan integritet i suverenitet Kraljevine Jugoslavije* u vreme revizionističkih pobuda Italije, Mađarske, Bugarske i zagovornika revolucije s različitim varijantama, među kojima i *solucija sovjetskih republika* umesto „monarhističke, veštačke državne tvorevine podjarmljenih naroda i manjina srpskim hegemonizmom“.

Nikakve obaveze Jugoslavije nisu proisticale iz Protokola, ni vojna pomoć, ni vojno angažovanje, ni prevoz ni prelaz trupa preko jugoslovenskog prostora. U izgled je stavljeno dobijanje Soluna u budućnosti! S jugoslovenske strane interes za Solunom postojao je radi obezbeđenja veza sa svetom preko Egeja, u momentu kada ga je tražila Bugarska, a Nemačka i Italija planirale za sebe! Knez Pavle je procenio da je Solun Hitlerov *mamac kratkotrajne kalkulacije*, jer ga je nudio i Grčkoj (!) samo da bi je okrenuo na svoju stranu.

Bilo je dogovoreno da se ne objavljuju Note o vojnoj pomoći i Solunu kako se u javnosti ne bi pojavili zburadi komentari.

Trenvor Glenvil je izvestio kako narod u Jugoslaviji nije znao o čemu se radilo 25. marta 1941. niti dva dana docnije kada je vladu i kneza Pavla uklonila zaverenička grupa oficira. Ni deset odsto generala nije bilo za nasilnu promenu vladajuće

garniture. Ko je bio za državni udar po svaku cenu?

Miša Trifunović je objasnio kako je promena na jugoslovenskom vrhu bila postavljena kao imperativ bez obzira na to da li će se Protokol o pristupu Trojnom paktu potpisati ili ne! Ako se potpiše, onda će se potpisnici ukloniti kao izdajice. U protivnom, javnosti bi se predstavilo da je Jugoslavija gurnuta u rat po zahtevu princa regenta Pavla jer je njegova supruga Grkinja!

Nasuprot opredeljenju kneza Pavla da se u oblasti politike i diplomatije traži mogućnost samoopstajanja neutralne Jugoslavije, postojala je grupa za radikalni pristup, da se na pretnju sile odgovori silom!

General Borivoje Mirković je od 1937. godine planirao u više prilika državni udar i uklanjanje kreatora politike kompromisa. Po njegovom shvatanju i rasuđivanju njegovih pristalica, vojska je bila čuvar nacionalnog ponosa, narodne časti i branilac države. Bila je odabrana grupa oficira za provođenje planiranog državnog udara i dovođenje na čelo jugoslovenske vlade generala Dušana Simovića, komandanta jugoslovenskog vazduhoplovstva. Tajni „Vojno-revolucionarni komitet“ preispitivao je modalitete „preloma“.

Uoči potpisivanja Protokola, glasine o puču su kružile Beogradom. Simović je razgovarao s jugoslovenskim i stranim značajnim ličnostima o svim solucijama. Donovan je obećao pomoć jugoslovenskoj vojsci ukoliko se pobuni protiv Cvetkovićeve vlade! Britanskom vazduhoplovnom atašeu Makdonaldu Simović je objasnio da će posle puča početi rat i da očekuje veću britansku pomoć i ulazak Turske u rat!

Predvodnik pučista posebno se obradovao podršci Srpske pravoslavne crkve. *Ključ* potpore video je u Staljinovom obećanju pomoći u duhu Pakta o uzajamnoj pomoći, čije potpisivanje je tajno najavljeno iz Moskve. Sovjetsko poslanstvo u Beogradu uspostavilo je tajne veze s „odvažnim“ u vojsci i državi Jugoslavije. Jugoslovenski ambasador u Moskvi dr Milan Gavrilović potpunije je izveštavao vrh svoje stranke i britanske prijatelje no ministarstvo spoljnih poslova. Verovalo se da je njegova ostavka povodom potpisivanja Bečkog Protokola i izbor za ministra (!) u *vladu dvadesetsedmomartovaca* u vezi sa stvarnom Staljinovom ponudom o sklapanju pakta s Jugoslavijom o uzajamnoj pomoći i odbijanja Hitlera od rata protiv „neposlušne primadone“!

Kakvu ulogu je imao Mustafa Golubić, pukovnik NKVD-a, raniji član Mlade Bosne i potonji komunista, odnegovan u duhu crnorukaca? Fotografija Simovića i Golubića posle puča u Beogradu ukazuje na sudbonosan dogovor? Novi jugoslovenski vođa je poverovao u Staljinov trik i rat Trećeg rajha protiv Jugoslavije nije izbegnut! Analiza dokumenata prvog reda razlikuje se od memoara koji su naknadno revidirali tok događaja ključnih aktera.

Demonstracije protiv Trojnog pakta počele su 24. marta. Protesti su osmišljavani tako da izražavaju volju naroda u patriotskom duhu. Organizatori su u početku pokrenuli grupe đaka i radnika. Bilo je planirano njihovo omasovljavanje vatrenim oglašavanjem pragmatično motivisanih predvodnika.

Izveštaji o demonstracijama 25. marta ukazivali su na euforičan narodni revolt. Suprotstavljeni na sudbonosnom pitanju *za i protiv Protokola*, računali su na snagu javnog mnjenja kao ključnog argumenta u strateškom opredeljenju za jednu od solucija.

Dvadesetak učenika učiteljske škole prošlo je glavnom ulicom u Vršcu kličući: „Živeo kralj, živela vojska, dole izdajnici“. Učenici i radnici u Smederevskoj Palanci demonstrirali su i kličali „Živeo kralj, živela Jugoslavija, dole pakt, dole vlada, dole Hitler“. Učenici muške gimnazije u Kragujevcu, pred školom okupljeni, opevali su

državnu himnu, produžili glavnom ulicom uzvikujući „Živeo Kralj, živela vojska, dole ciganska vlada". U Jagodini je demonstriralo tridesetak ljudi protiv potpisivanja Trojnog pakta. U Šapcu je na korzou oko stotinu srednjoškolaca pevalo nacionalne pesme i klicalo kralju i dinastiji i protestovalo povicima: „Dole Hitler, dole Musolini, dole pakt". U Kraljevu je stotinak ljudi došlo pred konak episkopa Nikolaja Velimirovića, koji im je održao govor. Grupa se potom uvećala na oko 3.000 ljudi u gradu i vratila se ponovo pred konak. Nikolaj je u ponovljenom govoru istakao - da „što je primilo šesnaestoro ljudi, ne prima 16 miliona". U Sarajevu je 30-40 đaka na izlazu iz škole klicalo „Živeo kralj Petar Drugi, živela Jugoslavija, dole Hitler i pakt, živela Rusija, dole Rusija". U Skoplju je 4.000-5.000 omladinaca, s malim učešćem građana, klicalo kralju, otadžbini i vojsci, a protiv Osovine: „Dole Nemačka, dole Italija; bolje rat nego pakt, dole Vuk Branković". U Kučevu je 4.000-5.000 građana demonstriralo protiv potpisivanja pakta. Đaci i radnici su demonstrirali u Kragujevcu protiv Trojnog pakta, za savez s Rusijom, izražavali privrženost kralju transparentima: „Čuvajmo Jugoslaviju" i „Branimo zemlju". Na kraju se okupilo oko 6.000 protestanata. U Vršcu je oko 30 đaka demonstriralo protiv pakta s Nemačkom podržavajući kralja i državu. Četrdesetak seljaka iz sela Viševca došlo je u Kragujevačku Raču i demonstriralo protiv pakta i klicalo kralju i državi. Oko 150 radnika i radnica iz fabrike Vistad u Valjevu demonstriralo je desetak minuta glavnom ulicom i klicalo: „Živeo kralj, živela Jugoslavija; dole krvava vlada, dole Hitler". U Skoplju su đaci od jutra demonstrirali, potom su im se pridružili i građani tako da ih je ukupno bilo oko 3.000. Na Trgu kralja Petra uveče se okupilo oko 6.000 ljudi. Na Cetinju je pred muzejom demonstriralo oko 700 ljudi. U Valjevu su se đaci uveče pridružili demonstracijama od prethodnog dana. U Sarajevu je grupa bogoslova u Ulici kralja Petra manifestovala jedinstvo sa Srpstvom i Slovenstvom. U Knjaževcu je pešadijska četa, predvođena kapetanom II klase Božidarom Mitićem, zauzela poštu, opštinu i sresko načelstvo. Na trgu je govorio Dimitrije Todorović Kaplar, sekretar sreskog komiteta KPJ, a zatim i komandir pobunjene čete. General Popadić, komandant Timočke divizije, došao je iz Zaječara da smiri situaciju. Manji broj pobunjenika, posle povratka u kasarnu, odmetnuo se s kapetanom Mitićem u Bučje. S đacima viših razreda demonstrirali su i sokoli.

Državni (vojni) udar, (puč, prevrat, revolucija) 27. marta 1941. u Beogradu

Plan dvadesetsedmomartovskog državnog udara u Beogradu 1941. izradio je, na sopstvenom kazivanju, general Dušan Simović. General Borivoje Mirković, Simovićev pomoćnik, sproveo je u delo, više godina promišljan prevrat, bez prava na grešku. Izabran je povoljan momenat kada je knez Pavle, deprimiran zbog potpisivanja Protokola o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, bio na putu za Brdo kod Kranja. Težinu situacije je osećao i predsednik Cvetković. Nisu verovali da bi se najave prevrata mogle ostvariti. Cvetković je smatrao glupim glasine o puču. Planeri prevrata su se zabrinuli zbog odlaska kneza namesnika Pavla iz Beograda, nagađajući o čemu bi moglo da se radi, dok nisu saznali razlog njegovog odlaska iz glavnog grada Jugoslavije u delikatnom času.

General Mirković je ponudio mesto vođe, političkog i vojnog šefa, Krasojeviću, generalima Nediću, Stankoviću, Iliću i Simoviću. Ovaj poslednji je prihvatio. Kao neposredni izvršilac državnog udara, čelnik „Konspiracije" je dao poslednje informacije 26. marta popodne potpukovniku Diniću, komandantu

garnizona Zemun, svom obaveštajcu Babiću i majoru Živanu Kneževiću.

Komandu nad vazduhoplovstvom Vojske Jugoslavije preuzeo je Dragutin Savić. Bili su spremni avioni za bekstvo za slučaj da puč ne uspe. General Dušan Simović pokušao je oko 17.00 časova 26. marta s generalom Mirkovićem da preispita mogućnosti i izbor trenutka za prevratničku akciju, ali je rukovodilac odbio diskusiju o izvođenju operacije. Simović je otišao kući i zaspao da ne bi neko posumnjao u nasilno svrgavanje vladajućih na jugoslovenskom tronu. Akcija je počela po planu u dva sata i 20 minuta.

Zemunska grupa zaposela je most na Savi i uspostavila kontrolu između Zemuna i Beograda. Vazduhoplovni pukovnik Stjepan Nurazović sa svojim odeljenjem je zauzeo Upravu grada Beograda i stavio pod kontrolu policiju. Generalštabni potpukovnik Miodrag Lazić zaposeo je zgradu PTT-a. Vojska je zauzela radio-stanicu u Beogradu, i njena postrojenja u Rakovici i Makišu. Treći bataljon Kraljeve garde, pod komandom majora Živana Kneževića, zauzeo je zgrade predsedništva vlade i glavnih ministarstava, Glavnog generalštaba i komande Beograda i zaposeo raskrsnice glavnih ulica: Kralja Milana, Terazije, Kneza Miloša i Nemanjine kod Slavije i „Londona“.

Dva bataljona Kraljeve garde, predvođena potpukovnikom Stojanom Zdravkovićem, okružila su Dvor na Dedinju. Pešadijski major Danilo Zobenica je s bataljonom bornih kola poseo deo Belog dvora, a drugim delom snaga organizovao je odbranu na glavnim raskrscima i ulicama. Baterija artiljerijskog puka posela je položaj za odbranu grada na Banjici i Avali.

Pri zauzimanju beogradske radio-stanice u Makišu, major Pejić je izvestio o slučajnoj pogibiji jednog žandara. Bila je to jedina žrtva „beskrvne revolucije“.

Izveštaji o hapšenju predsednika Cvetkovića i članova njegove vlade označili su završetak operacije nasilnog uklanjanja „kreatora politike pristupa Trojnom paktu“. Uhapšeni su podneli ostavke, a dovedeni su novi članovi vlade iz srpske opozicije po ranije sastavljenom spisku.

Obezbeđenje „paktovaca“ trebalo je po svaku cenu da spreči krvoproliće. Knez Pavle je smatrao da spasa Jugoslaviji posle puča više nema. I skrhan kobnim obrtom događaja želeo je posle teškog perioda namesničke vladavine što pre da ode.

Braća Kneževići, major Živan i profesor francuskog jezika Radoje iz Srpskog kulturnog kluba i Samostalne demokratske stranke, bili su važne ličnosti u ostvarenju Mirkovićeve zamisli i tehnike državnog udara. Dominantna prevratnička snaga bili su majori.

Tehničari prevrata, izvršioi nasilnog svrgavanja vladajuće garniture, označene izdajnicima zbog potpisa Protokola, preuzeli su sudbinu naroda i države, rukovođeni strašću patriotizma.

Za kratko vreme oni su preokrenuli „točak istorije“ i zagospodarili sudbinama miliona ljudi i budućnošću potomaka u čije ime su nastupali a da ovi nisu znali ništa o „kratkotrajnom poduhvatu“ i posledicama nasilne smene nepopularnih ličnosti vladajućeg jugoslovenskog vrha!

Hapšenje „izdajnika“ otvorilo je put novim članovima vlade i proglašenju maloletnog Petra Karađorđevića kraljem. U novi sastav vlade ušli su političari iz srpskih stranaka, kao reprezentanti srpske političke elite umesto „Cvetkovićeve grupe“.

Manipulacija prevratnika je predstavljala blasfemiju s vrlo brzim tragičnim epilogom. Petar Kosić je u jutro, u 6 časova 27. marta, obavestio Petra Karađorđevića o pobuni. Pučisti su proglasili punoletnim sedamnaestogodišnjeg Petra Karađorđevića. Njihova moć je nadvisila i biologiju da bi manipulisali maloletnikom kao kraljem!

Proklamaciju je napisao dr Slobodan Jovanović, a pročitao ju je preko Radio Beograda poručnik bojnog broda Jakov Jovović, imitirajući glas mladog kralja. Srpsko stanovništvo bilo je oduševljeno. „Kraljče" na tronu!

Većina političara nije bila za puč, *ipso facto* za rat. Protesti protiv politike pregovora s Berlinom i potpisivanja Protokola o pristupu Trojnom paktu kulminaciju su dosegli 27. marta 1941. u Beogradu.

Patrijarh Gavriilo se obratio javnosti s porukom da se narod 27. marta priklonio carstvu nebeskom! Dvadesetsedmomartovski događaj je imao značenje Vidovdana 28. juna 1389. i jula 1914!

Oduševljenje mase u Beogradu označavano je kao uzlet slobodnog duha! Scena je zatamnjena divljanjem rulje, primitivne gomile. Parole „Bolje rat, nego pakt" i „Bolje grob, nego rob" ispunile su mitski zavet od kosovskih davnina. Ko se mogao tada setiti izreke koju je Vuk Stefanović Karadžić zabeležio za srpsko potomstvo: „Robom ikad, grobom nikad".

Među demonstrantima je bilo i onih koji su tajno primali novčanu nadoknadu. Neki su se više puta vraćali u kolonu protestanata kako bi zaradili više zlatnika!

U britanskim procenama o troškovima mogla je naći mesta opaska da se moglo i jeftinije proći. Polemike o tome da li je puč bio plaćen ili ne nisu dale nespontan odgovor, pa su njihovi učesnici dokazivali suprotstavljene tvrdnje i na sudu. „Englezi su platili Srbima za puč i ulazak Jugoslavije u rat, i ne duguju im više ništa" - bio je odgovor na srpske zahteve za pomoć u tragičnom periodu srpske istorije. Britanski ministar Hju Dalton je u izveštaju od 28. marta naveo da je potrošeno najmanje 100.000 funti, ali i da je stvoren fond od 16 miliona dinara!

Kada je trebalo da se 27. mart uzme za datum početka oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, Donovan je upozorio da taj datum ne bi valjalo simbolizovati zato što je kupljen od zainteresovanih sila!

Zašto je stanovništvo u srpskim sredinama bilo protiv bečkog Protokola?

Spontano izraženo antifašističko raspoloženje i *sveže rane o stradanju u Prvom svetskom ratu* pokrenuli su egzaltirane mase protiv potpisnika Protokola. Javno mnjenje je bilo podeljeno, povodljivo, neupućeno, egzaltirano! Cvetkovićeva vlada nije verovala da može biti pobune, niti je upoznala javno mnjenje sa smislom prihvatanja Protokola o pristupu Trojnom paktu. Maček je demonstrantima 26. marta predočio kopije Protokola, umesto nasilnog rasterivanja. Kada je pročitano šta je potpisano u Beču, najveći deo se spontano razišao! Puč je slavljen i propagiran na zapadu, a protumačen kao samoubistvo u krugovima Osovine. Čerčil je izjavio da je *Jugoslavija našla svoju dušu!* Propaganda je nazvala 27. mart Danom slobode, odbranom civilizacije, „Trećim srpskim ustankom"!

Pučisti su iskoristili retoričku podršku iznutra i spolja, posebno blagoslov Srpske pravoslavne crkve i postavljenje sedamnaestogodišnjeg Petra na kraljev presto da bi silom promenili vladajući vrh u ime ideala o slobodi!

Pompezna manipulacija maloletnikom kratko je trajala, do katastrofe u dvanaestodnevnom aprilskom ratu s Osovinom! Dvadesetsedmomartovci su nastavili politiku nasilno svrgnutih, snishodljivo, na unutrašnjoj i međunarodnoj sceni. Da li je to bio *casus belli* za rat protiv Jugoslavije?

Dvadesetsedmomartovci su predstavljali *unutrašnju jugoslovensku stvar*. Napad trupa Osovine na neposlušnu „Primadonu Jugoslaviju" značio je kršenje međunarodnog prava (mirovne normative regulative članova Društva naroda).

Novi sastav Simovićeve vlade uveravao je Berlin i Rim da produžava politiku kneza Pavla. Ali, bilo je uzalud. Slobodan Jovanović spremao se za Rim, a Ninčić za Berlin! Vreme za njihov put bilo je isteklo. Jugoslovenska delegacija u Ankari nije

postigla sporazum s Turskom.

Ponude Hrvatima da se bore u predstojećem ratu bile su raznovrsne; zapadne sile su najavile proširenje granice na severozapadu, u izgled je stavljana i Subotica!

Knez Pavle je saznao za puč na putu prema Brdu kod Kranja, gde je planirao kraći odmor posle napornih pregovora s Berlinom i obimnih razmena informacija u jugoslovenskoj i međunarodnoj komunikaciji. Kada mu je u Zagrebu predloženo da se pučisti uklone angažovanjem vojske, nije se složio: „Nikako, to bi bio građanski rat“.

Smatrao je da je „sve izgubljeno, propalo“. U vreme svetskoistorijskih događaja 25-27. mart 1941. upozoravao je da za samoubistvo (Jugoslavije) uvek ima vremena.

Šta je to značilo?

Strateška varijanta bila je da se ubrzaju pripreme za rat (odbranu), prati i procenjuje predviđeni razvoj situacije, s mogućnošću da se u povoljnim okolnostima vojno angažuje - ako to interesi budu nalagali u vreme rata Osovine protiv SSSR-a („Barbarosa“) ili već protiv Grčke, ili...?

Nije bilo neophodno silom menjati Cvetkovićevu vladu kada je knez Pavle to planirao na demokratski način?

Bilo je pogubno da se uperi oružje u kneza Pavla (!) kada je već i ranije nudio ostavku i s olakšanjem čekao „septembarsku predaju“ kralju Petru II Karađorđeviću.

Različita su tumačenja dvaju velikih datuma 25. i 27. marta 1941. u svetskoj javnosti! Vrednovana su sa stanovišta interesa aktera.

Dugo je apsolutizovana parola demonstirana „Bolje rat nego pakt“ i „Bolje grob, nego rob“. Racionalno merilo o vrednostima nije uzimano u obzir, već mitologija o herojstvu uprkos zastrašujućim posledicama!

Puč po svaku cenu i u slučaju nepotpisivanja Protokola! Kao da se nije imalo u vidu da su od početka XIX veka do tada samo tri vladara od deset njih u Srbiji završila regularno!

Strast je prevladala strateški rezon!

Nemački analitičari bili su zadovoljni u jednom: nije izveden u vreme napada trupe Osovine na SSSR!

Komunisti su u Beogradu 30. marta doneli Rezoluciju, a sutradan rasturali letke s osnovnom porukom, u duhu Pakta Ribentrop-Molotov, za mir, protiv rata za odbranu britanskog imperijalizma i pokušali kontra demonstracije! Dimitrov je kritikovao Tita za prevremeno bacanje avangarde u vatru!

Kvaternik je 27. marta 1941. uputio molbu Trećem rajhu da njegova vojska dođe u hrvatsku i zaštititi hrvatsko stanovništvo! Bio je to očigledan početak unutrašnjeg rascepa, na koji je knez Pavle upozoravao, ali je bio omalovažavan od hrabrih na rečima i spremnih da upere oružje u leđa vladajućih koji im nisu bili po volji u pohlepi za vlašću.

Trupe Osovine u aprilu 1941. uništile su Kraljevinu Jugoslaviju. Rasulo iznutra desilo se četvrtog dana rata! Dogodilo se ono što su knez Pavle i saradnici predviđali: ukoliko neodgovorni izazovu diktatora sklonog ratu u posezanju za svetskom moći!

Sesil Parot, engleski istoričar, zaključio je: *Čerčilova strategija u beogradskom poduhvatu 27. marta 1941. nije opravdala prolivanje krvi i pustošenja koja su iz toga proistekla.*

Oni koji su veličali 27. mart 1941. oglušili su se o obećanu pomoć!

Oni koji su uzvikivali „Bolje rat nego pakt“ - pobjegli su!

Za potpis kapitulacije pronađen je bio dvostruki zarobljenik Aleksandar Cincar-Marković!

Nikada nijedan neprijatelj nije ušao u prestoni Beograd kao trupe Osovine po planu „Kazna“. Okrutna stradalnička stvarnost dala je za pravo knezu Pavlu.

„Dvadesetsedmomartovci“ su ga nazvali izdajnikom! Mirno je prihvatio diktat silnika, potpisao abdikaciju, spakovao se brzo i primio Idnovu kaznu nedostojnog izgnanika!

Radio je objavio da je pobjegao u Nemačku! Mladi kralj Petar ispratio ga je u ponoć do kola. U svojim memoarima je zapisao: „Bilo je to tragično zbogom čoveku koji je bio moj najbliži prijatelj i zaštitnik“. Voz s beogradske stanice kretao je u 23.50 put Grčke i Kenije, u afričku zabit, u prolećnoj pomrčini, dok je kneginja Olga, brišući suze, rekla na rastanku: „Mi smo toliko voleli ovu zemlju, a evo moramo ovako da je napustimo.“

Britanski ambasador je predao poklone deci odvažnog kneževskog para, sinovima Nikoli i Aleksandru i ćerkici Jelisaveti.

Umesto razumevanja antiratne politike, ostao je žig izdaje na kneževom obrazu!

Ima li vladajuće ličnosti u istoriji srpskog naroda kojoj je naneta veća nepravda?